

Lietuvos aukštojo mokslo akademinis diskursas – neoliberalizmo link

Agnė Girkontaitė

Vilniaus universiteto Sociologijos ir socialinio darbo institutas
agne.girkontaite@fsf.vu.lt

Santrauka. Aukštasis mokslas yra gausiai aptarinėjama tema viešajame ir akademiniame diskursuose, neretai kritikuojant aukštojo mokslo posūkį į neoliberalios rinkos logiką. Tačiau Lietuvoje tyrimų apie tai, kokią poziciją šiuo klausimu užima aukštojo mokslo tyrėjai, trūksta. Straipsnyje, sekant kritinės diskurso analizės tradicija, pristatoma kokybinė aukštojo mokslo tyrimų 2005–2023 m. Lietuvoje analizė. Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad Lietuvos aukštojo mokslo akademiniame diskursui būdingas nekritiškas žinojimu grįstos ekonomikos diskurso perėmimas, ateinantis iš Bolonijos proceso dokumentų.

Pagrindiniai žodžiai: aukštasis mokslas, akademinis diskursas, neoliberalizmas, kritinė diskurso analizė.

Academic Discourse on Higher Education in Lithuania – Towards Neoliberalism

Summary. The purpose and challenges of higher education remain a widely debated topic in both public and academic discourse, often focusing on critiques of higher education's shift toward the neoliberal ideology. There is an extensive body of literature on academic managerialism, audit culture, new public management, and other trends of the market logic in higher education. Despite this, there is a notable lack of comprehensive research on the position and perspectives of higher education researchers in Lithuania. In an attempt to address this gap, the present paper, grounded in the tradition of critical discourse analysis, explores the findings of a qualitative analysis of research publications on higher education in Lithuania spanning the years from 2005 to 2023. The study highlights that the Lithuanian academic discourse on higher education is largely shaped by the uncritical adoption of the knowledge-based economy discourse, predominantly derived from the Bologna Process documents. This dominant discourse frames higher education's primary goal as the preparation of a highly skilled, internationally competitive workforce aimed at improving the European economic competitiveness. While this perspective prevails, it is supplemented by additional elements unique to the Lithuanian context. These include an emphasis on cultural and national identity education. Furthermore, there are occasional critical reflections on this dominant narrative or specific aspects of its implementation. However, such critiques are relatively sparse, suggesting a need for a more nuanced and critical engagement with the overarching discourse in Lithuanian higher education research.

Keywords: higher education, academic discourse, neoliberalism, critical discourse analysis.

Received: 04/02/2025. **Accepted:** 02/06/2025

Copyright © Agnė Girkontaitė, 2025. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Ivadas

Klausimas, koks turėtų būti aukštasis mokslas, kokia jo paskirtis ir problemos, plačiai paplitęs akademinėse ir viešosiose diskusijose. Nuo XX a. pradžios aukštasis mokslas kritikuojamas dėl mechaninio verslo modelio pritaikymo, per didelio dėmesio studijoms palyginti su mokslu, masiškėjimo ir didėjančio administracijos vaidmens (Veblen, 1918). Akademinės vadybos ir vartotojiškumo (Gumport, 2000), naujosios viešosios vadybos (Deem, 1998), akademinio kapitalizmo (Slaughter and Rhoades, 2004), žinojimo kapitalizmo (Olssen & Peters, 2005), verslo kultūros (angl. *corporate culture*, Giroux, 2009) ir vertinimo kultūros¹ (angl. *audit cultures*, Strathern, 2000) sąvokos, aprašančios aukštojo mokslo procesų posūkį į neoliberalios rinkos logiką, jau yra įsitvirtinusios akademiniam diskurse apie aukštąjį mokslą. Šias idėjas perima ir Lietuvos aukštojo mokslo tyrėjai (Duoblienė, 2010; Leonavičius ir Rutkienė, 2010; Želvys, 2013; Želvys et al., 2021; Dobbins & Leišyte, 2014; Martinaitis, 2010; Norkus, 2011).

Tačiau tai, kokią poziciją šių diskusijų kontekste užima Lietuvos aukštąjį mokslą nagrinėjantys tyrėjai, nėra plačiau tirta². Ar šis kritinis žvilgsnis į neoliberalizmą yra plačiai paplitęs, ar labiau nišinis? Tokį klausimą skatina užduoti kritinės diskurso analizės aukštojo mokslo interpretacijos (Fairclough, 2003; Fairclough, 1993; Wodak & Fairclough, 2010; Jessop et al., 2008). Jose išryškintas diskurso poslinkis į neoliberalizmą, besireiškiantis rinkos logikos atėjimu į aukštojo mokslo lauką. Tai Lietuvoje matome po 2009-tųjų metų aukštojo mokslo reformos bei Mokslo ir studijų įstatymo (Želvys et al., 2021; Želvys, 2013). Tačiau remiantis tarptautine patirtimi akademiniam diskurse galėtume tikėtis ir kritinio požiūrio, artimesnio Henry Giroux ir Michael W. Apple požiūriui į neoliberalizmą (Giroux, 2005; Apple, 2000). Šio straipsnio problema – kaip yra interpretuojama aukštojo mokslo paskirtis, tikslai ir principai Lietuvos aukštojo mokslo tyrimuose?

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti svarbiausias aukštojo mokslo analizes šiuolaikini Lietuvoje remiantis kritinės diskurso analizės (KDA) perspektyva. Tyrimo objektas – aukštojo mokslo akademinis diskursas.

Uždaviniai:

1. Aptarti KDA ir neoliberalizmo sampratas.
2. Pateikti KDA aukštojo mokslo nagrinėjimo pavyzdžių.
3. Apžvelgti ir išanalizuoti pagrindinius Lietuvos aukštojo mokslo tyrimus.
4. Pateikti KDA interpretaciją Lietuvos aukštojo mokslo akademiniame diskursui.

Tyrimo metodika: aukštojo mokslo tyrimų, publikuotų 2005–2023 metais Lietuvoje, kokybinė analizė.

¹ Nei angl. *corporate culture*, nei angl. *audit cultures* neturi nusistovėjusio lietuviško vertimo. Jos yra vartojamos vadybos mokslo kontekste, verčiamos arba tiesiogiai, arba kaip organizacijos kultūra arba apskaita, tačiau šie vertimai nėra tinkami Giroux ir Strathern šiems terminams suteikiamoms konotacijoms. Šiame straipsnyje pasirenkami terminai labiau atitinkantys neoliberalizmo kritikos esmę, tačiau poreikis permaštyti šiuos vertimus išlieka.

² Iš aukštojo mokslo diskursų tyrimų Lietuvoje galima paminėti Bružienės (2019; 2025) straipsnius, tačiau juose nagrinėjamas žiniasklaidos, o ne akademinis diskursas.

Kritinės diskurso analizės samprata

Žodis „kritinė“ kritinėje diskurso analizėje rodo galios ir dominavimo paieškas diskurse (Fairclough, 2003; van Dijk, 1998; Wodak & Krzyżanowski, 2008; Wodak & Meyer, 2001). Šie tyrėjai kalbos nelaiko tiesioginiu realaus pasaulio atspindžiu ar tik komunikacijos priemone. Kalbos aktai patys savaime yra pasaulį kuriantis, patvirtinantis arba paneigiantis socialinis veiksmas. Kiekvienas tekstas, pasakymas ar komunikuojamas vaizdinys išreiškia kalbėtojų interesus socialiniame pasaulyje. Taigi kalba tampa priemone dominavimui įtvirtinti arba mesti jam iššūkį, ji yra galios įrankis. Analizuodami įvairius pasisakymus galime atrasti „savaiame suprantamo“ pasaulio prielaidas, padalijimus, nelygybes, kurios savyje slepia ideologijas. Kaip pasakytų Pierre Bourdieu, kalbiniuose santykiuose matome simbolinę prievartą, kuri primeta implikuojamas reikšmes kaip teisėtas ir kartu nuslepia galios santykius, kurie tas reikšmes įteisina (Bourdieu & Passeron, 1990, p. 4).

KDA tradicijoje diskursas yra laikomas naudojama, realia, socialiai besireiškiančia kalba, susidedančia iš žodinės (ir ne tik) komunikacijos produktų, pasižyminčių tam tikrais žanrais, stiliais, atliekamų konkrečių socialinių veikėjų konkrečiame laike ir vietoje bei susipinančių su platesniu socialiniu bei istoriniu kontekstu (Fairclough, 2003; van Dijk, 1998). Šie laike ir erdvėje konkretūs komunikaciniai produktai – tekstai, pasisakymai, vaizdiniai ir kt. – susiveda į abstraktesnį diskursą, siejamą tam tikrų bendrumų (Wodak & Krzyżanowski, 2008), pvz., laikraščių straipsnių visumą, visų pasisakymų ir tekstų visumą tam tikrame teminiame lauke (Wodak & Meyer, 2001), diskursą kaip žanrą ar stilių (Fairclough, 2003), arba akademinį ar visos kultūrinės bendruomenės diskursą (van Dijk, 1998).

Kritinė aukštojo mokslo diskursų analizė

Kalbant apie aukštojo mokslo diskursus, verta prisiminti Thomas Kuhn paradigmos sąvoką – idėją, kad moksle (ir kitose srityse) egzistuoja visa apimantys interpretaciniai rėmai su nusistovėjusiomis teorijomis, metodais, prielaidomis apie interpretuojamą pasaulį ir empirinius atradimus (Kuhn, 2003). Kol toks interpretacinis rėmas pajėgia paaiškinti visus atradimus ir faktus, tol esama „normalaus mokslo“ sąlygomis. Kai jis nebepajėgus paaiškinti, patiriamas paradigminis lūžis, bet tai nutinka tik kai randasi rimtų neatitikčių ir alternatyvų aiškinimą pateikianti mokslininkų bendruomenė (ten pat). Socialiniuose moksluose dažnai koegzistuoja kelios paradigmos, taigi ir kelios alternatyvių aiškinimų bendruomenės. Tą patį galime matyti ir aukštojo mokslo interpretacijose – konkrečios bendruomenės nariams tam tikros aukštojo mokslo būklės interpretacijos yra tarsi „normalios“, savaime suprantamos, nekvestionuojamos ir vienintelės įmanomos, tarsi kitaip matyti aukštojo mokslo negalima. Pierre Bourdieu šiam reiškiniui apibūdinti vartotą sąvoką „doxa“, kuri reiškia tradicinį nekvestionuojamą žinojimą, kuris išreiškia simbolinę prievartą (Webb et al., 2002).

Viena tokių nekvestionuojamų idėjų yra žvilgsnis į aukštąjį mokslą iš ekonominės perspektyvos, arba ką kritiniai aukštojo mokslo tyrėjai vadina neoliberalizmu. Remiantis

žymiais mąstytojais Henry Girroux ir Michael W. Apple, aukštajame moksle neoliberalizmas reiškia, kad svarbiausi yra ekonominiai kriterijai ir nauda, o demokratiškumas bei bendruomeniškumas paminami (Giroux, 2005; Apple, 2000). Aukštojo mokslo pirminiu tikslu tampa ruošti darbuotojus darbo rinkai ir gaminti naujas technologijas, jo kokybė matuojama pagal efektyvumą ir atsiperkamumą, jis valdomas remiantis privataus sektoriaus vadybiniais principais ir apie jį kalbama vartojant kliento, paslaugos, žmogiškųjų išteklių ir panašias sąvokas. Tokiame aukštajame moksle skatinama konkurencija ir individualizmas, skatinantys nekooperavimo ir visų kovos su visais atmosferą, ir racionalizmas, pasireiškiantis polinkiu į kiekybinius matavimus.

Šiuos rinkos, individualizmo ir konkurencijos aspektus kritikuoja ir KDA atstovai.

Pasak tyrimų, verslaus universiteto, kaip privataus sektoriaus dalyvio, siekiančio pelno bei konkuruojančio su kitais universitetais, samprata laimi prieš universiteto kaip socialinės institucijos, laisvos minties ir demokratijos skatinimo erdvės sampratą (Suspitsyna, 2012). Visuomeninė nauda ir pilietinis įsitraukimas apibrėžiamas kaip dalyvavimas rinkoje ir ekonominis efektyvumas, nes tokiu būdu universitetas didina valstybės tarptautinį konkurencingumą (Suspitsyna, 2012; Jessop et al., 2008), t. y. būdamas ne socialinis, o ekonominis veikėjas.

Šis ekonominis matmuo siejamas su žinojimu grįstos ekonomikos sąvoka, vartojama Europos ekonominio konkurencingumo kontekste (Jessop et al., 2008). Tam, kad užtikrintų ekonominį konkurencingumą, šiuolaikiniame pasaulyje svarbu ne tik materialiniai ištekliai, bet veikiau žmogiškasis kapitalas ir inovacijos – viena iš pagrindinių aukštojo mokslo funkcijų. Pamatinis lūkestis universitetams šiame kontekste yra produkuoti atsiperkantį žinojimą ir šiuolaikinėse lanksčiose tarptautinėse darbo rinkose lengvai besiadaptuojančius darbuotojus. (Jessop et al., 2008). Čia randasi ir sąvoka „gebėjimai“ arba „kompetencijos“, kuri iš esmės apibūdina universiteto pagamintą pamatuojamą „produktą“, kurį galima iškeisti darbo rinkoje į pinigus (ten pat). Su žinojimu grįstos ekonomikos idėja ateina ir „kokybės“ retorikos svarba. Filippakou (2011) teigia, kad dabartinė kokybės ideologija lemia siaurą ir vienpusišką aukštojo mokslo supratimą, susikoncentruojantį į įgūdžių perdavimo ir ekonominio vystymo uždavinius.

Siekis kurti konkurencingą Europą yra primetamas postsocialistinių valstybių aukštajam mokslui, per Bolonijos procesą (Wodak & Fairclough, 2010). Bolonijos procesu vadinama Europos (dabar jau ir kitų) šalių ministrų iniciatyva siekti aukštojo mokslo tarptautiškumo, prasidėjusi Sorbonos deklaracija 1998 metais³. Joje argumentuojama, kad Europai norint turėti tvirtą poziciją pasaulyje, reikia, kad ji būtų „ne tik euro, bankų ir ekonomikos: ji turi būti ir žinojimo Europa“ (Sorbonne declaration, 1998). Toliau šiuo ir kitais dokumentais kalbama apie tarptautinį mobilumą kaip pagrindinį būdą tai pasiekti. Laipsnių palyginamumas, Europos kreditų perkėlimo sistema (ECTS), kompetencijų apibrėžimai, vėliau – ir kokybės standartų užtikrinimas tampa įprasta aukštojo mokslo retorika, ir visa tai susisieja su įsidarbinimo ir inovacijų idėjomis. Įsipareigojimas dalyvauti Bolonijos procese deklaruojamas ministerijų lygmeniu, ši iniciatyva finansuojama

³ Žr. daugiau European Higher Education Area, <https://ehea.info/>

bei organizuojami su ja susiję mokymai. Šioje situacijoje žinojimu grįstos ekonomikos diskursas veikia kaip hegemoniniai rėmai, kaip esminė teorinė ir taikomosios politikos paradigma (Jessop et al., 2008).

Ivardijus visa tai svarbu paminėti, kad neoliberalizmo diskurso įsigalėjimas toli gražu nėra vienodai vertinamas. Kartais jis primetamas iš išorės, valstybiniais politiniais reguliavimais (Fairclough, 2003), kartkarčiais jį perima patys universitetai, siekdami marketinginiu diskursu užsitikrinti geresnes pozicijas (Fairclough, 1993). Dažnai primetimas ir priėmimas susisieja su lokalaus konteksto politika bei istorija, pvz., Bolonijos proceso rekontekstualizavimo Austrijoje ir Rumunijoje atvejais (Wodak & Fairclough, 2010).

Lietuvos aukštojo mokslo politikos kontekstas

Prieš pereinant prie Lietuvos aukštojo mokslo tyrimų analizės, svarbu aptarti Lietuvos aukštojo mokslo šiuolaikinį kontekstą. Jį geriausiai susumuoja 2009 metais inicijuota aukštojo mokslo reforma. Su ja, konkrečiau, 2009 m. balandžio 30 d. Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymu, įtvirtini du esminiai pokyčiai: į finansavimą įtraukiami studijų krepšeliai ir valdymo srityje keičiamas aukštųjų mokyklų tarybos vaidmuo.

Pagal iki reformos 2000 metų Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymu įtvirtintą finansavimo modelį, aukštoji mokykla rengė ministerijos tvirtinamą projektą dėl finansavimo, kuriame numatydavo į valstybės finansuojamas ir nefinansuojamas vietas priimamų studentų kvotas, dažniausiai remiantis jau esamais absolventų skaičiais. Nuo 2009 metų įvedamas studijų krepšelio principas, pagal kurį universitetai gauna tiek studijų vietų, kiek į juos pageidauja stoti stipriausių pagal stojamąjį balą arba už mokslus sumokančių iš savo lėšų studentų. Tikimasi, kad tai sustiprins aukštųjų mokyklų konkurenciją rengiant studijas patrauklesnėmis abiturientams, t. y. kokybiškesnėmis ir reikalingesnėmis darbo rinkoje. Tokioje sistemoje aukštasis mokslas įsivaizduojamas kaip rinka, parduodanti paslaugą, o studentai – kaip klientai, vertinantys, ar pirkti paslaugą apsimoka, ar tai atsipirks. Taigi, remiantis laisvosios rinkos principais, išlieka tik patraukliausios, t. y. kokybiškiausios, studijų programos. Šį principą dar labiau įtvirtina stebėsenos mechanizmų radimasis.

2000 metų Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatyme universiteto (arba kolegijos) taryba yra apibrėžiama kaip visuomeninės priežiūros ir globos institucija. Trečdalį jos narių sudaro švietimo ir mokslo ministro paskirti mokslo, kultūros, meno, ūkio sričių įstaigų, vietos savivaldos ar valstybės valdymo institucijų atstovai, kurie turi būti ne iš universiteto (ar kolegijos), dar trečdalį skiria universiteto senatas (arba kolegijos universitetinė taryba), o likęs trečdalis susideda iš bendru ministro ir rektoriaus sutarimu paskirtų žmonių. 2009 metų Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatyme įvedama keletas pakeitimų. Taryba pervadinama valdymo institucija. Plečiasi ir jos funkcijos bei keičiasi sudėtis. Taryba jau gali skirti ir atleisti rektorių – anksčiau tai darė senatas. Tai reiškia aukštojo mokslo institucijų atskaitomybės valstybės institucijoms didėjimą ir išorinių vertintojų svarbos aukštųjų mokyklų valdymo srityje svarbą. Universiteto tarybos reikalingumas argumentuojamas tuo, kad universitetus valdant turi būti žmonių iš išorės, kurie galėtų susieti universitetų veiklą su visuomenės poreikiais, ir tokiu būdu

būtų bent šiek tiek užtikrinama universitetų vidinės veiklos kontrolė. Praktiškai vienomis svarbiausių suinteresuotų išorės grupių tampa darbdaviai ir pramonės atstovai.

Abu šie pokyčiai rodo rinkos principų stiprinimą aukštojo mokslo lauke ir prime-na neoliberalizmo kritikų idėjas. Šią kritiką išsako ir kai kurie autoriai Lietuvoje (pvz., Želvys et al., 2021; Želvys, 2013), tačiau ne visi. Ir čia tampa aktualu išsiaiškinti, kiek minėti neoliberalizmo paradigmos požymiai dominuoja Lietuvos aukštojo mokslo interpretacijose – tuo tikslu buvo atliktas kokybinis akademinų publikacijų tyrimas.

Tyrimo metodika

Akademinų publikacijų, aprašančių Lietuvos aukštojo mokslo būklę ir vertinimą, ieškota per Lietuvos akademinės elektroninės bibliotekos (eLABa) paieškos sistemą, įvedant temą – reikšminį žodį „aukštasis mokslas“ ir pasirenkant laikotarpį 2005–2023 metai. 2005 metai kaip riba pasirinkti todėl, kad norėta apimti ne tik 2009-tųjų aukštojo mokslo reformą, bet ir kelis metus iki jos. Iš gautų rezultatų atmesti konferencijų pranešimai, jaunųjų mokslininkų darbai, magistro ir bakalauro darbai, medijų ir mokslo populiarinimo pranešimai bei kitos nerecenzuojamos publikacijos, taip pat nepasiekiamos publikacijos ir disertacijų santraukos, dubliuojančios disertacijas. Iš neakademinų publikacijų palikti aktualūs viešosios politikos tekstai. Tada, papildomai peržiūrėjus antraštes ir santraukas, atrinktos tos publikacijos, kuriose pakankamai išsamiai ir giliai kalbama būtent apie aukštojo mokslo aspektus Lietuvoje – tokių buvo 128. Atrinktos publikacijos apžvelgtos pagal jų nagrinėjamas temas ir atstovaujamas mokslo kryptis. Iš jų atrinktos tos, kurios taikliausiai analizuoja aukštojo mokslo būklę, jo raidą, paskirtį ar esminius principus (valdymo, finansavimo ir kt.), iš viso 28. Jos analizuotos detaliau kokybinės dokumentų analizės metodu.

Publikacijas analizuojant kelti šie klausimai:

- Kokia pagrindinė publikacijos tema?
- Kokios mokslo krypties⁴ poziciją publikacija atspindi?
- Kaip joje yra kalbama apie aukštąjį mokslą, jo tikslą, principus ir problemas?
- Kokie kiti svarbūs dokumentai akcentuojami?
- Kiek pozityviai yra minimi neoliberalizmo principai (rinka, žinojimo ekonomika, vadyba, kompetencijos, kokybė), o kiek jiems prieštaraujama? (minima visuomenės poreikiai, kultūra, tradicija, kritikuojama rinką, apskritai pasirenkama kritinė laikysena).

Buvo siekiama rasti dominuojančias temas ir sąsajas, kurios nusako aukštojo mokslo diskursų įvairovę. Atrastoms temoms interpretuoti pasitelktos rekontekstualizavimo (Wodak & Fairclough, 2010) ir neoliberalizmo sampratos.

⁴ Mokslo kryptims nustatyti pasitelkti Lietuvos akademinės elektroninės bibliotekos (eLABa) priskyrimai.

Publikacijų temų ir mokslo krypčių tendencijos

Lietuvos aukštojo mokslo akademinį diskursą daugiausia kuria edukologai, apie pusę atrinktų publikacijų sudaro šios krypties tekstai. Tačiau ryškus yra ne tik jų indėlis. Ketvirtadalį publikacijų apie aukštojo mokslo problematiką yra parašę vadybos mokslo srities atstovai, kas jau savaime rodo verslo akcentus tiriant aukštąjį mokslą. O pridėjus ekonomikos srities publikacijas, kartu jos sudaro jau trečdalį. Tolesnėje vietoje lieka sociologijos srities tyrėjai, parašę apie penktadalį publikacijų (nors pastarųjų teminis laukas, kaip pamatysime vėliau, yra ribotas). Taip pat šia tema rašo tyrėjai iš teisės, politikos mokslų, komunikacijos ir pavieniai kitų krypčių atstovai.

Vadybos mokslo ryškumas aukštojo mokslo akademiniame diskurse yra įdomus reiškinys ir temišškai jis labiausiai atkartoja žinojimu grįstos ekonomikos diskursą. Nemažai yra kalbama apie aukštojo mokslo kokybę, kokybės standartus ir vertinimą bendrai ir iš studentų perspektyvos. Šią temą nagrinėjančių tyrėjų ratas pasiskirsto tarp labai įvairių mokslo krypčių: kokybės vertinimo ir vadybos klausimą kelia vadybos mokslų atstovai ir edukologai (pvz., Savickienė, 2005; Ruževičius, 2007; Ruževičius ir kt., 2008; Misiūnas ir kt., 2007; Grebliauskas ir kt., 2007), kokybės vertinimą iš studentų perspektyvos – edukologai (pvz., Norvilienė, 2015; Indrašienė et al., 2023) o bendrą sampratą nagrinėja įvairių mokslų atstovai (pvz., Gasiūnaitė and Juknytė-Petreikienė, 2016; Pūraitė, 2011b; Tamutienė, 2019; Tamutienė ir Matkevičienė, 2018; Turčinskaitė-Andujar and Merkys, 2010). Vadybos ir ekonomikos atstovai kalba apie finansavimą (pvz., Čiburienė ir Guščinskienė, 2008; Kučaidze, 2020; Šileika and Tamašauskienė, 2005; Tamašauskienė and Rudytė, 2007; Ambras ir Švedaitė, 2014) reitingų, (Šarupičiūtė, 2018) reputacijos (pvz., Bendaravičienė, 2014; Šontaitė-Petkevičienė, 2015), rinkodaros klausimus (Urbanovič, 2013), taip pat apie inovacijas (Ingram, 2020; Dzemyda ir Karčiauskas, 2012). O edukologai bent iš dalies yra perėmę kompetencijų sampratą (pvz., Žibėnienė, 2011; Jatkauškienė ir kt., 2015; Stražinskaitė, 2014; Stulpinaitė, 2012) bei nagrinėja tarptautiškumo klausimus (pvz., Juknytė-Petreikienė, 2006; Baršauskas ir kt., 2007; Radzevičienė, 2007; Orechova, 2021).

Aukštojo mokslo prieinamumas tam tikroms socialinėms grupėms taip pat gausiai nagrinėjamas. Šia tema dažniausiai rašo sociologijos krypties atstovai, nors pasitaiko ir edukologijos tyrėjų (pvz., neįgalieji: Spiriajevienė, 2015; Ruškus ir kt., 2007; Ruolytė-Verschoore, 2013; Jucevičienė et al., 2018; nuteistieji: Katinaitė-Lodh, 2013; socialiai pažeidžiami: Dilytė-Kotenko, 2023). Tiesa, šis analizės kampas juos veikiau leidžia priskirti ne tiek aukštojo mokslo nagrinėjimo laukui, kiek socialinės nelygybės temai. Šių netipinių publikacijų egzistavimas rodo diskurso įvairovę – matome aukštojo mokslo socialinės misijos kritiką.

Taip pat yra publikacijų, kuriose svarstoma apie aukštąjį mokslą labai bendrais bruožais – apie jo ateitį, istoriją, misiją, politiką ir pan. (pvz., Putrienė ir Vaičekauskienė, 2014; Chmieliauskas ir kt., 2012; Laužackas ir kt., 2007; Donskis, 2008). Daugelyje publikacijų aptariami specifiniai edukologiniai ugdymo metodų, aplinkos, konkrečių sričių ugdymo taikomieji klausimai.

Neoliberalizmo paradigmos raiška

Kaip pamatas arba veikimo kontekstas aukštajam mokslui daugumoje analizuotų publikacijų dominuoja žinojimo ekonomikos ar žinojimo visuomenės idėja. Tai aiškiai siejama su Bolonijos proceso ir Europos aukštojo mokslo erdvės idėjos rekontekstualizavimu. Buvo sunku rasti publikacijų, neminančių Bolonijos proceso apskritai, ir vienetai buvo tokių, kuriose Bolonijos procesas nėra savaime suprantamas pagrindas. Kai kurie žinojimo ekonomiką, žinių visuomenę, žinojimu grįstą ekonomiką, tiesiogiai remiantis Bolonijos proceso dokumentais, išryškina kaip esminį tikslą (Radzevičienė, 2007; Čiburienė ir Guščinskienė, 2008; Ramonienė, 2009; Kučaidze, 2020; Juknytė-Petreikienė, 2006), pavyzdžiui, „Aukštojo mokslo institucijos yra įvardijamos svarbiausiais konkurencingos žinių visuomenės kūrimą lemiančiais subjektais“ (Lisabonos deklaracija, cit. pg. Ramonienė, 2009, p. 9). Su šia idėja tiesiogiai ar netiesiogiai susijusios kitos sąvokos, atspindinčios neoliberalizmo paradigmą: tarptautinio konkurencingumo, Europos, įsidarbinimo, kompetencijų, prieinamumo kaip masiškumo, naujų vadybos principų ir privataus finansavimo, visa tai susiejant su kokybės retorika. Kiekvieną iš jų toliau aptarsiu smulkiau.

„Europa“ dažnai veikia kaip atskaitos taškas ar siektinas orientyras tiek palankiau nusiteikusių autorių (Šileika and Tamašauskienė, 2005; Laužackas ir kt., 2007; Turčinskaitė-Andujar and Merkys, 2010; Navickienė, 2011; Kučaidze, 2020; Spurga ir Žalėnienė, 2021), tiek ir kritiškiau (pvz., Pūraitė, 2011b; Putrienė ir Vaičekauskienė, 2014). Tai gerai apibūdina šis teiginys: „Tačiau ar tikrai Lietuva nori sukti tokiu keliu ir vis labiau likti ne tik Europos aukštojo mokslo, bet ir visos europinės visuomenės raidos periferijoje?“ (Putrienė ir Vaičekauskienė, 2014, p. 23). Esminis tikslas Europoje yra būti konkurencingais, pavyzdžiui, „Priklausomai nuo to, kiek Lietuvos aukštojo mokslo absolventų kompetencijos tenkina esamus ir ateities darbo rinkos reikalavimus bei visuomenės poreikius, didžiąja dalimi priklauso ir Lietuvos konkurencingumas regione bei Europos Sąjungoje“ (Laužackas ir kt., 2007, p. 29). Tarptautinis konkurencingumas yra laikomas „natūralios“ pasaulio būklės elementu, neišvengiamu ir būtinu atliepti, apie tai kalbama pasyviais įpareigojančiais terminais, pavyzdžiui, „Globalizacijos sąlygomis didėjanti konkurencija skatina“ (Čiburienė ir Guščinskienė, 2008, p. 81), „ekonominės realybės įpareigoja“ (angl. „economic realities obliged“ Benderavičienė, 2010, p. 4). Ši retorika naudojama aukštojo mokslo poreikiui pagrįsti: „Pasaulyje atlikti tyrimai rodo, jog šalys, neinvestuojančios į aukštąjį mokslą ir žmogiškuosius išteklius, neišvengiamai atsilieka nuo kitų šalių, nes vykstant mokslinei-techninei pažangai, investicijos į aukštąjį mokslą, kaip pagrindinę žmogiškojo kapitalo formą, tampa svarbiausiu išsivysčiusių šalių ūkio raidą lemiančiu veiksmu“ (Tamašauskienė ir kt., 2008, p. 175; panašiai Ramonienė, 2009). Tokį aukštojo mokslo poreikį pagrindžia ne tik ekonomikos sektorius, bet teigiama, kad to nori ir visuomenė: „Tačiau nuo XX a. vidurio pati visuomenė ėmė kelti aukštajam mokslui kaip socialinei institucijai įvairius savo reikalavimus, kuriuos lėmė žinių (informacijos, technologijos) visuomenės vystymosi tendencijos“ (Navickienė, 2011, p. 5).

Tarptautinis konkurencingumas pirmiausia suvokiamas kaip konkurencingumas darbo rinkoje. Čia randasi įsidarbinimo ir kompetencijų idėjos. Kaip rašo Čiburienė ir Guščinskienė: „EAME koncepcija lemia trijų tarpusavyje susijusių problemų sprendimą ne tik Lietuvoje, bet ir visoje ES: pirma, studentų ruošimas darbo rinkai, antra, kompetencijų kūrimas, trečia, aktyvių šalies piliečių ugdymas“ (2008, p. 85). Kompetencijų retorika kaip savaime suprantama naudojama daugelio autorių (Laužackas ir kt., 2007; Radzevičienė, 2007; Čiburienė ir Guščinskienė, 2008; Ruževičius ir kt., 2008; Chmieliauskas ir kt., 2012) ir tai galima vėlgi sieti su Bolonijos proceso dokumentų įtaka ir rekontekstualizavimu pasitelkiant specifines viešosios politikos priemonės, pvz., Tuning projektą (minimas ir Ruževičiaus, 2008). Pagrindinis aukštojo mokslo tikslas tokia kontekste tampa rengti kompetentingus specialistus tarptautinei darbo rinkai.

Specialistų poreikio žinių ekonomikoje idėja pagrindžia masinį aukštąjį mokslą. (Navickienė, 2011; Tamašauskienė and Rudytė, 2007; Kučaidze, 2020). Masiškumas susijęs su dviem kitais papildomais principais – diversifikacijos, reikalingos padengti rinkos poreikių įvairovę (Navickienė, 2011 – koleginio aukštojo mokslo poreikis), bei prieinamumo, reikalingo pritraukti kuo daugiau „žmogiškųjų išteklių“: „Paskutinius dešimtmečius visos ES valstybės stengiasi didinti studijų prieinamumą, kad valstybėje būtų kuo daugiau žmonių, turinčių aukštojo mokslo išsilavinimą“ (Kučaidze, 2020, p. 17). Bolonijos proceso dokumentuose prieinamumo didinimas ir socialinės nelygybės mažinimas yra įvardijami kaip svarbūs aukštojo mokslo principai, tačiau jų interpretavimas, kaip atspindi analizuojamose publikacijose (Šileika and Tamašauskienė, 2005; Chmieliauskas ir kt., 2012; Laužackas ir kt., 2007; Tamašauskienė ir kt., 2008; Kučaidze, 2020), retai išsina už konkurencingos darbo rinkos poreikių rėmų.

Panašus kaip ir prieinamumo klausimo interpretavimas būdingas ir ryšio su visuomene kontekste. Aukštojo mokslo atvirumas, atskaitingumas, trečioji misija, bendradarbiavimas su suinteresuotomis grupėmis yra laikoma svarbiais šių laikų principais (Pūraitė, 2011b; Pūraitė, 2011a; Laužackas ir kt., 2007; Navickienė, 2011; Tamutienė ir Matkevičienė, 2018; Ramonienė, 2009). Tačiau dažniausiai ryšys su visuomene yra sutapatinamas su ryšiu su darbdaviais arba verslo partneriais (Laužackas ir kt., 2007; Ramonienė, 2009; Chmieliauskas ir kt., 2012). Pavyzdžiui, argumentuojant aukštojo mokslo naudą visuomenei, pirmiausia minimi iš įsidarbinusiųjų surenkami mokesčiai ir daugiau aukštesnės kokybės produkcijos ir tik paskui kultūra ir pilietiškumas (Šileika and Tamašauskienė, 2005, p. 70). Bendradarbiavimas su socialiniais partneriais apibūdinamas taip: „Bendradarbiavimo su socialiniais partneriais svarba pabrėžiama tiek Bolonijos proceso, tiek Europos Sąjungos, tiek ir Lietuvos strateginiuose dokumentuose. Bendradarbiavimas sudaro sąlygas aukštosioms mokykloms geriau atitikti darbdavių poreikius, supažindinti darbdavius su studijų galimybėmis ir ypatumais, didinti studentų ir mokslininkų įsitraukimą į verslo įmonių veiklą ir tokiu būdu skatinti regionų ir visos šalies raidą“ (Chmieliauskas ir kt., 2012, p. 9).

Su neoliberalizmu aukštojo mokslo diskursą sieja ne tik įvardyti žinojimo ekonomikos aspektai, bet ir nebūtinai su ja siejami, nors neretai ir jos kontekste įvardijami tokie rinkos principai kaip vadybos metodai valdyme bei privataus finansavimo pritraukimas.

Naujieji vadybos principai palankiai įvardijami nemažai publikacijų (Laužackas ir kt., 2007; Radzevičienė, 2007; Ruževičius ir kt., 2008; Juknytė-Petrekienė, 2006) Šalia to minima, kad ir vadovauti aukštojo mokslo institucijoms turėtų vadybos profesionalai: „<...> vadovavimas – svarbiausia ir atsakingiausia veiksmingos KVS [kokybės vadybos sistemos] kūrimo veiklos sričių – turi būti patikėtas kompetentingiems vadybos srityje asmenims.“ (Ruževičius ir kt., 2008, p. 106) Siūloma daugiau verslininkiškumo, pvz., per santykius su darbdaviais sudaryti sąlygas studentams dirbti, vykdyti daugiau aukštojo mokslo institucijų komercinių veiklų, maitinimo ir pan. paslaugas perduoti privačiam sektoriui. (Chmieliauskas ir kt., 2012). Apskritai pasitaiko nemažai vadybinės retorikos pasisakymų, pvz., „Žmonių ištekliai – pagrindinis AMI strateginis ištekliai“ (Radzevičienė, 2007, p. 11), „aukštojo mokslo organizacijos klientų“ (Ruževičius ir kt., 2008, p. 102) ir panašiai.

Ekonomikos srities tyrėjai akcentuoja su pajamomis siejamų paskolų sistemą kaip aukštojo mokslo finansavimo pagrindą (Šileika and Tamašauskienė, 2005; Tamašauskienė and Rudytė, 2007; Tamašauskienė ir kt., 2008), toks principas palaikomas ir keletose kitų publikacijų (Pūraitė, 2011b; Laužackas ir kt., 2007). Be to, teigiama, kad apskritai svarbu pritraukti daugiau privataus sektoriaus finansavimo (Šileika and Tamašauskienė, 2005; Laužackas ir kt., 2007; Pūraitė, 2011b), Poreikis aukštajame moksle pritraukti saugiau privačių lėšų (ir investuotojų, ir studijų mokesčių) grindžiamas minėtais prieinamumo, masiškumo ir tarptautinio konkurencingumo principais, kaip teigiama, pvz., čia: „Dėl ribotų ekonominių galimybių ir neracionalaus finansų naudojimo aukštajam mokslui pinigų trūksta ir truks, o valstybė net ir norėdama negali padengti visų studijų ir mokslo išlaidų“ (Tamašauskienė ir kt., 2008, p. 182).

Minėti principai yra siejami su kokybės sąvoka. Kokybės užtikrinimas kaip labai svarbus minimas daugelyje publikacijų (Pūraitė, 2011a; Pūraitė, 2011b; Juknytė-Petrekienė, 2006; Chmieliauskas ir kt., 2012; Putrienė ir Vaičekauskienė, 2014; Ruževičius ir kt., 2008; Laužackas ir kt., 2007; Radzevičienė, 2007; Baršauskas ir kt., 2007), ir tik viena autorė į „kokybės“ sąvokos vartojimą žiūri ne kaip į savaime suprantamą (Tamutienė, 2019, Tamutienė ir Matkevičienė, 2018). Šalia šios sąvokos dažnai minimos kitos: tarptautiškumas (Putrienė ir Vaičekauskienė, 2014, pagal įstatymą; taip pat Juknytė-Petrekienė, 2006; Laužackas ir kt., 2007; Radzevičienė, 2007; Ruževičius ir kt., 2008; Baršauskas ir kt., 2007), naujieji vadybos principai (Laužackas ir kt., 2007; Ruževičius ir kt., 2008), suinteresuotų šalių įtraukimas (Chmieliauskas ir kt., 2012; Juknytė-Petrekienė, 2006; Ruževičius ir kt., 2008), suinteresuotomis šalimis dažniausiai įvardijant studentus ir darbdavius. Ryškiausiai matomas kokybės apibrėžimas – per darbo rinkos atliepimą: „Šiandiena Lietuvos aukštojo mokslo absolventų kompetencijos nepakankamai tenkina esamus, o ypač ateities darbo rinkos reikalavimus. Ši kompetencijų paklausos ir pasiūlos atotrūkį lemia nepakankama studijų kokybė“ (Laužackas ir kt., 2007, p. 29). Kokybės sąvoka irgi susiejama su žinojimu grįstos ekonomikos idėja per tarptautinių Bolonijos proceso dokumentų minėjimą.

Taigi neoliberalizmo paradigma stipriai matoma formuojant Lietuvos aukštojo mokslo diskursus. Sąlygas tam sudaro žinojimo ekonomikos diskursas, propaguojantis kon-

kurencingos tarptautinėse rinkose Europos idėją, aukštojo mokslo kokybę apibrėžiant ir matuojant pirmiausia parengtų ir įsidarbinančių aukštos kvalifikacijos specialistų skaičiumi.

Įprastos paradigmos praplėtimas

Neoliberali paradigma, pasižyminti žinojimo ekonomikos diskursu ir orientacija į rinką, tik vienetuose iš publikacijų reiškiasi visiškai „grynai“. Nemažai aukštojo mokslo analizių taiko retoriką, kuriai būdinga akcentuoti ir ekonominius poreikius šiuolaikinės konkurencingos Europos kontekste, ir senąsias aukštojo mokslo tradicijas, kultūros, tautinės tapatybės, asmens laisvės ugdymą. Net ir stipriai įsidarbinimą bei rinkos principus akcentuojantys autoriai šalia pamini tokius tikslus, kaip antai pilietiškumo ugdymas, kultūros ir kultūrinės tapatybės puoselėjimas, asmens plataus išsilavinimo bei asmenybės ugdymas, laisvės ir kritinio mąstymo skatinimas (Šileika and Tamašauskienė, 2005; Čiburienė ir Guščinskienė, 2008; Ruževičius ir kt., 2008; Kučaidze, 2020). O bendresniems viešosios politikos tekstams ši tendencija dar būdingesnė (Laužackas ir kt., 2007; Chmieliauskas ir kt., 2012).

Šios retorikos išraiška aiškiai matoma Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatyme (2009). Jo preambulėje kalbama ir apie „žinių visuomenės plėtotę, žiniomis grįstos ekonomikos stiprėjimą ir darnų šalies vystymąsi, dinamišką ir konkurencingą šalies ūkio gyvenimą, socialinę ir ekonominę gerovę“, ir apie „kūrybingą, išsilavinusią, orią, etiškai atsakingą, pilietiską, savarankišką ir verslią asmenybę, <...> civilizacinę Lietuvos tapatybę, <...> šalies ir pasaulio kultūros tradicijas“ (Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas, 2009).

Tiesės krypties publikacijose šiuo įstatymu remiamasi tiesiogiai (Pūraitė, 2011b; Spurga ir Žalėnienė, 2021), jose mažiausiai linkstama akcentuoti žinojimo ekonomiką bei tarptautinį konkurencingumą kaip esminį aukštojo mokslo pagrindą – jis yra turimas omenyje, tačiau nuolat atsveriamas kitų tikslų ir principų. Tai tokie principai, kaip antai visuomenės ir valstybės poreikiai nesikoncentruojant į ekonominius (Pūraitė, 2011a), valstybės suinteresuotumas aukštuoju mokslu, laikant jį viešuoju interesu (Pūraitė, 2011b), liberalumas kaip demokratija ir asmens intelektualinė laisvė (Putrienė ir Vaičekauskienė, 2014) ir universitetų autonomija (Spurga ir Žalėnienė, 2021). Be to, teigiama, kad svarbu laikytis ir aukštojo mokslo istorinių tradicijų: „Pripažįstama, jog esminės universitetų tradicijos ir vertybės – mokslo ir studijų vienovė, institucinė autonomija, akademinė laisvė, demokratiškumas, žinių kaupimas, saugojimas ir kūrimas, – turi būti saugomos ir plėtojamos nepaisant jokių šiuolaikinės visuomenės kaitos nulemtų iššūkių“ (Pūraitė, 2011b, p. 9),

Šiose publikacijose priimamas platesnis aukštojo mokslo vaidmuo nei tik ruošti kompetentingus specialistus tarptautinėms konkurencingoms rinkoms, bet žinojimo ekonomikos svarba vis tiek yra laikoma savaime suprantama ir nekvestionuojama.

Paradigmos kvestionavimas

Keliose apžvelgtose publikacijose rinkos principai ir žinojimo ekonomika nėra priimama kaip savaime suprantamas diskursas. Čia verta paminėti, kad ir tie autoriai, kurie deklaruoja šiuos principus ir jų nekvestionuoja apskritai, išsako kritinių pastebėjimų apie jų niuansus, pvz., Ruževičius ir kt. (2008) arba Orechova (2021) kritikuoja beatodairišką vadybos principų taikymą, kokybės reikalavimų nustatymo kontekste akcentuoja, kad svarbus bendruomenės pritarimas ir tęstinumas, nes kitaip kokybės vadyba „gali greitai nusmukti iki biurokratinio ritualo ir tapti tiesiog ataskaitų ir skaičių rinkiniu“ (Ruževičius ir kt., 2008, p. 102).

Taip pat yra ir akivaizdesnių dominuojančios paradigmos kritikų, tačiau didelė dalis jų į numatytą paiešką nepapuołė – t. y. atsiduria už diskurso ribų. Šiose analizėse autoriai išreiškia nepasitikėjimą rinkos principų įdiegimu ir akcentuoja istorinės aukštojo mokslo tradicijos palaikymą (Daujotis ir kt., 2012; Donskis, 2008; Samalavičius, 2010). Kiti mini smulkesnių žinojimu grįstos ekonomikos paradigmos aspektų problematiką, pvz., kompetencijų idėjos pritaikymo nesėkmes (Želvys and Akzholova, 2016a; Želvys and Akzholova, 2016b), pozityvistinio kokybės matavimo ribotumus (Turčinskaitė-Andujar and Merkys, 2010) arba „krepšelių“ reformos ir vadybinių metodų diegimo pasekmes (Želvys et al., 2021; Želvys, 2013).

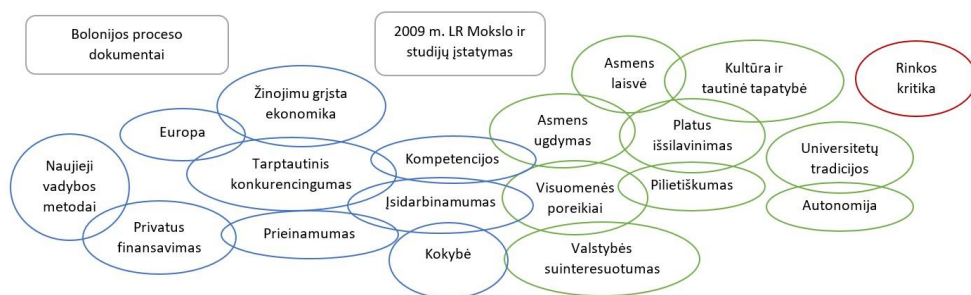
Alternatyvių paradigmų egzistavimo galimybė paminima keliose publikacijose. (Tamutienė, 2019; Tamutienė ir Matkevičienė, 2018; Putrienė ir Vaičekauskienė, 2014; bei šiek tiek užsimena ir Navickienė, 2011), Putrienė ir Vaičekauskienė kalba apie kelis galimus aukštojo mokslo raidos scenarijus ir stiprų posūkį į rinką mato kaip atnešantį nenorimų pasekmių: „Šiuo metu Lietuvoje vykdoma politika bei visuomeniniai procesai leidžia tikėtis, kad ateityje Lietuvos mokslo ir studijų raidos kryptis bus artima ekspertų išskirtai liberalaus kelio alternatyvai. Tokia raida vestų prie galimo Lietuvos verslo atsilikimo ir stagnacijos bei tuo pačiu – prie mokslo ir studijų finansavimo mažėjimo bei kokybės prastėjimo“ (2014, p. 23).

Tamutienės analizė išsiskiria tuo, kad ji kalba ne apie tai, koks turi būti aukštasis mokslas, bet apie tai, kaip kiti kalba, koks jis turi būti (Tamutienė, 2019; Tamutienė ir Matkevičienė, 2018; šiuo požiūriu ji artima diskurso analizės tradicijai). Čia ji, remdamasi naujojo institucionalizmo teorija, įvardija, kad kokybės idėja perkeliama į aukštąjį mokslą iš verslo pasaulio ir „Aukštojo mokslo kokybės samprata šioje efektyvumo ir ekonominės naudos paradigmoje atskleidžiama per pagrindines paslaugų kokybės dimensijas, išryškinant aukštąjį mokslą kaip paslaugas, taikant studento kaip paslaugos vartotojo apibrėžtį“ (Tamutienė ir Matkevičienė, 2018, p. 13). Šis teiginys artimas kritinės diskurso analizės tyrėjų įvardijamam rekontekstualizavimui bei neoliberalizmo įtakai, kai ekonominiai principai primetami aukštajam mokslui.

Tačiau tokio pobūdžio analizės, nepriimančios žinojimu grįstos ekonomikos diskurso kaip savaime suprantamo ir kvestionuojančios rinkos įtaką, yra veikiau pavienės visame kontekste ir aukštojo mokslo diskurse neišryškėja.

Diskusija

Publikacijose, analizuojančiose Lietuvos aukštąjį mokslą, matome dominuojantį žinojimu grįstos ekonomikos diskursą ir nevienareikšmį Bolonijos proceso diskurso perėmimą – tai atkartoja kritinės diskurso analizės tyrėjų išvadas (Jessop et al., 2008; Wodak & Fairclough, 2010). Bolonijos proceso dokumentai naudojami kaip esminis aukštojo mokslo tikslų ir principų pagrindas, ir tai veda prie šios neoliberalios retorikos perėmimo, kartu su kitomis idėjomis, tokiomis kaip „Europa“, tarptautinis konkurencingumas, kompetencijos, įsidarbinimas, naujieji vadybos metodai, privatus finansavimas bei kokybė (žr. 1 pav.). Šis diskursas susipina su Lietuvos kontekste būdingomis asmens ugdymo bei kultūrinės tapatybės puoselėjimo idėjomis ir viešosios politikos dokumentuose įgyja mišrų pavidalą, kur šalia įsidarbinimo konkurencingose tarptautinėse darbo rinkose, siekiant ekonominės gerovės, vardinamos tokios idėjos, kaipantai platus išsilavinimas, asmens laisvė ir kritinis mąstymas, kultūrinė ir tautinė tapatybė, pilietiškumas ir demokratija. Šis mišrus diskursas geriausiai išreiškiamas 2009 metų Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymo preambulėje. Tai patvirtina, kad rekontekstualizuojamas diskursas konkrečiame socioistoriniame kontekste įgyja specifinius pavidalus ir nebūtinai yra perimamas tiesmukai (Wodak & Fairclough, 2010). Kritinis diskursas veikiau atsiduria paribiuose ir nėra aiškiai matomas, išskyrus pavienes publikacijas.

1 pav. Lietuvos aukštojo mokslo akademinio diskurso pagrindinės temos (sudaryta autorės, remiantis atlikta kokybine dokumentų analize)

Taigi akademinis diskursas apie Lietuvos aukštąjį mokslą pasižymi ideologizavimu (žr. Filippakou, 2011) bei simboline prievarta (pg. Bourdieu & Passeron, 1990), kada tam tikras aukštojo mokslo interpretavimas tampa savaime suprantamu ir nekvestionuojamu.

Išvados

Apibendrinant reikia pažymėti, kad aukštojo mokslo kritinės analizės aptariamas posūkis į neoliberalizmo paradigmą, atrodo yra būdingas ir Lietuvai, bent jau akademinio diskurso kontekste. Bolonijos proceso dokumentų skatinamas žinojimu grįstos ekonomikos diskursas Lietuvos kontekste yra įsigalėjęs ir priimamas kaip savaime suprantamas.

Aukštasis mokslas dažniausiai yra aptariamas kaip priemonė sukurti tarptautiškai konkurencingą Europą, o Lietuvos aukštojo mokslo institucijos raginamos prie to prisidėti, gąsdinant atsilikimu nuo neišvengiamų globalių tendencijų to nedarant.

Dominuojančios paradigmos praplėtimą pastebėti galime viešosios politikos dokumentuose ir kai kuriose akademinėse publikacijose, kur asmens ugdymas, jo pilietiškumo ir kultūrinės tapatybės puoselėjimas irgi įvardijami kaip aukštojo mokslo tikslai. Iš esmės kvestionuojančių ir kritikuojančių neoliberalizmo paradigmą publikacijų taip pat yra. Rinkos principų diegimui priešpriešinama aukštojo mokslo istorinės tradicijos idėja bei kritinė mintis, skatinama į aukštąjį mokslą žiūrėti ne tik iš ekonomikos ar vadybos, bet ir filosofinio ar kitų humanitarinių mokslų požiūrio taško.

Tačiau tokios aukštojo mokslo misijos alternatyvos dažniausiai paliekamos diskurso pakraščiuose ir jų tenka specialiai ieškoti. Kalbėti apie ekonominę pažangą, vedamą mokslo ir studijų, apie įsidarbinimą, apie finansinį atsiperkamumą, vadybos metodus ir juo labiau kokybę nėra savaime kritikuotina. Tačiau kai nėra tokio kalbėjimo alternatyvos, aukštojo mokslo paskirties interpretacijos rizikuoja tapti gana ribotos.

Literatūra

- Ambras, A., Švedaitė, E. (2014). Studentų kreditavimo sistema Lietuvoje. *Profesinės studijos: teorija ir praktika*, 13(13), 83–91.
- Apple, M. W. (2000). Between Neoliberalism and Neoconservatism: Education and Conservatism in a Global Context. In N. C. Burbules, C. A. Torres (Eds.). *Globalization and Education: Critical Perspectives* (pp. 57–78). Routledge.
- Baršauskas, P., Kriščiūnas, K., Jensen, H. P., Kazlauskaitė, I., Lanskoronskis, M., Markevičienė, R., Ramonienė, L., Turauskas, L. (2007). *Aukštojo mokslo tarptautiškumo skatinimo pasaulinė praktika ir jos taikymo Lietuvoje gairės*. Kaunas: ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas.
- Bendaravičienė, R. (2010). Benchmarking good practices of performance appraisal for Lithuanian universities: United Kingdom case analysis. *Human Resources Management and Ergonomics*, 4(1), 1–9.
- Bendaravičienė, R. (2014). *Darbdavio ženklo formavimas vertinant organizacinį patrauklumą aukštojo mokslo institucijose*. Daktaro disertacijos santrauka. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Bourdieu, P., Passeron, J.- C. (1990). *Reproduction in Education, Society and Culture*. Sage Publications.
- Bružienė, R. (2019). Universitetų jungimas Lietuvoje: žiniasklaidos diskursai. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 42, 149–162. <https://doi.org/10.15388/ActPaed.42.9>.
- Bružienė, R. (2025). Neoliberalusis aukštojo mokslo diskursas Lietuvos universitetų jungimo kontekste. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 53, 72–88. <https://doi.org/10.15388/ActPaed.2024.53.6>.
- Chmieliauskas, A., Liepuonis, A., Venčkauskas, R., Plankytė-Aidietienė, K. (2012). *Tendencijos aukštajame moksle: Suinteresuotų šalių požiūriai*. Kaišiadorys: Printėja.
- Čiburienė, J., Guščinskienė, J. (2008). Aukštojo mokslo paslaugos rinkos sąlygomis. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 4, 81–89.
- Daujotis, V., Janulaitis, A., Radžvilas, V., Sližys, R. P. (2012). *Nepriklausomos Lietuvos aukštojo mokslo vargdenė*. Vilnius: Petro ofsetas.
- Deem, R. (1998). ‘New managerialism’ and higher education: The management of performances and cultures in universities in the United Kingdom. *International Studies in Sociology of Education*, 8(1), 47–70. <https://doi.org/10.1080/0962021980020014>
- Dilytė-Kotenko, A. (2023). Socialiai pažeidžiamų asmenų kelias link aukštojo mokslo: Kultūrinio kapitalo reikšmė. *Viešoji politika ir administravimas*, 22(3), 307–320. <https://doi.org/10.5755/j01.ppaa.22.3.34244>

- Dobbins, M., Leišyte, L. (2014). Analysing the Transformation of Higher Education Governance in Bulgaria and Lithuania. *Public Management Review*, 16(7), 987–1010. <https://doi.org/10.1080/14719037.2013.770060>
- Donskis, L. (2008). *Tylosios alternatyvos: Socialinės analizės ir kritikos eskizai*. Vilnius: Versus aureus.
- Duoblienė, L. (2010). Švietimo politika ir globalizacija: Nacionaliniai ir supranacionaliniai ypatumai. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 25, 69–84. <https://doi.org/10.15388/ActPaed.2010.25.3007>
- Dzemyda, I., Karčiauskas, A. (2012). Inovacijų sistemos ir aukštojo mokslo sąveikos analizė. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, 6(1), 41–59.
- Fairclough, N. (1993). Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: The universities. *Discourse and Society*, 4(2), 133–168.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. Routledge.
- Filippakou, O. (2011). The idea of quality in higher education: A conceptual approach. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 32(1), 15–28. <https://doi.org/10.1080/01596306.2011.537068>
- Gasiūnaitė, M., Juknytė-Petrekienė, I. (2016). Assessment of the European Union Structural Funds Support for Improvement of Quality in Higher Education in Lithuania: Approach of Experts in Higher Education. *Viešoji politika ir administravimas*, 15(2), 316–333.
- Giroux, H. (2009). Neoliberalism, Corporate Culture, and the Promise of Higher Education: The University as a Democratic Public Sphere. *Harvard Educational Review*, 72(4), 425–464. <https://doi.org/10.17763/haer.72.4.0515nr62324n71p1>
- Giroux, H. A. (2005). *Border Crossings: Cultural Workers and the Politics of Education*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203956502>
- Grebliauskas, A., Kundrotas, V., Lanskoronskis, M., Laužackas, R., Lydeka, Z., Pundzienė, A., Ramonienė, L., Tūtlys, V. (2007). *Lietuvos aukštojo mokslo kokybės parametrų modeliavimas*. Kaunas: ISM Vadybos ir ekonomikos universiteto leidykla.
- Indrašienė, V., Jegelevičienė, V., Merfeldaitė, O., Penkauskienė, D., Railienė, A., Žemaitaitytė, I. (2023). The Quality of Lithuanian Higher Education in the Eyes of Students: Study Satisfaction Survey. In A. Nuzzaci (ed.) *The quality of teaching-learning processes in University contexts* (pp. 149–193). Pensa MultiMedia Editore.
- Ingram, K. L. (2020). *The impact of the higher education policy on the development of human-centric innovation ecosystems in Lithuania*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Jatkauskienė, B., Andriekienė, R. M., Trakšėlys, K. (2015). Aukštojo mokslo didaktikos kompetencijų raiška dėstytojų veiklos kontekste. *Studijos šiuolaikinėje visuomenėje*, 6(1), 27–40.
- Jessop, B., Fairclough, N., Wodak, R. (2008). *Education and the Knowledge-Based Economy in Europe*. Rotterdam/Taipei: Sense Publishers.
- Jucevičienė, P., Vizgirdaitė, J., Alexander, H. (2018). Accessibility and Inclusion in Higher Education: Implementing International Imperatives in National and Institutional Contexts. *Pedagogika*, 130(2), 46–63. <https://doi.org/10.15823/p.2018.21>
- Juknytė-Petrekienė, I. (2006). Parameters of higher school internationalization and quality assessment. *Aukštojo mokslo kokybė: tyrimai, geroji patirtis, aktualijos, diskusijos*, 3, 92–122.
- Katinaitė-Lodh, R. (2013). *Švietimo prieinamumas nuteistiems laisvės atėmimo bausme asmenims: aukštojo mokslo aspektas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas.
- Kučaidze, N. (2020). *Aukštojo mokslo studijų finansavimo modelių ir jų įtakos studijų prieinamumui vertinimas Europos Sąjungos valstybėse*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Kuhn, T. S. (2003). *Mokslo revoliucijų struktūra*. Vilnius: Pradai.
- Laužackas, R., Lydeka, Z., Grebliauskas, A., Kundrotas, V., Pundzienė, A. (2007). *Lietuvos aukštojo mokslo (LAM) sistemos plėtra 2007–2012 m: Konkurencingumas ir finansavimo modelis*. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija. https://smsm.lrv.lt/uploads/smsm/documents/files/kiti/LAM_pletros_pasiulymas_260207.pdf
- Leonavičius, V., Rutkienė, A. (2010). *Aukštojo mokslo sociologija: studijų pasirinkimas ir vertinimas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

- Lietuvos Respublikos Seimas. (2000). *Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas*, Nr. VIII-1586. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.97866>
- Lietuvos Respublikos Seimas. (2009). *Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas*, Nr. XI-242. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.343430/asr>
- Martinaitis, Ž. (2010). *The political economy of skills formation: Explaining differences in Central and Eastern Europe*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Misiūnas, M., Milišiūnaitė, I., Pileičikienė, N., Pukelis, K., Senčila, V., Skiparienė, I., Stravinskienė, I., Stumbrys, E., Vengris, S., Žiliukas, P. (2007). *Aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo nuostatos*. Kaunas: Technologija.
- Navickienė, V. (2011). *Koleginio aukštojo mokslo diversifikacija Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Norkus, Z. (2011). Aplinkos veiksnių įtaka universiteto kamieninio padalinio strateginiam planavimui: pastabos atvejo studijai. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 26, 96–106. <https://doi.org/10.15388/ActPaed.2011.26.2978>
- Norvilienė, A. (2015). Studijų proceso kokybės vertinimas aukštojoje mokykloje: studentų nuomonė. *Studijos šiuolaikinėje visuomenėje*, 6(1), 55–62.
- Olssen, M., Peters, M. A. (2005). Neoliberalism, higher education and the knowledge economy: From the free market to knowledge capitalism. *Journal of Education Policy*, 20(3), 313–345. <https://doi.org/10.1080/02680930500108718>
- Orechova, M. (2021). Internationalisation of Higher Education in Central and Eastern Europe: Conceptualisation of the Definition Inside the Region. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 46, 119–131. <https://doi.org/10.15388/ActPaed.46.2021.8>
- Pūraitė, A. (2011a). Aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo teisinio reguliavimo problemos. *Socialinių mokslų studijos: mokslo darbai*, 3(4), 1229–1252.
- Pūraitė, A. (2011b). *Aukštojo universitetinio mokslo valstybinis reguliavimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Putrienė, N., Vaičekauskienė, S. (2014). Lietuvos mokslo ir studijų plėtros iki 2030 m. Įžvalgos: Kritinė analizė ieškant realiausio aukštojo mokslo raidos scenarijaus. *Pedagogika*, 114(2), 16–31. <https://doi.org/10.15823/p.2014.001>
- Radzevičienė, A. (2007). *Aukštojo mokslo institucijų veiklos internacionalizavimas: žmonių išteklių vadyba*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas.
- Ramonienė, L. (2009). *Evaluation of higher education system dimensions affecting national competitiveness*. Daktaro disertacija. Kaunas: ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas.
- Ruolytė-Verschoore, R. (2013). *Neįgalųjų studentų dalyvavimas Lietuvos aukštosiose mokyklose*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Ruškus, J., Daugėla, M., Žukauskas, S., Blinstrubas, A., ir Šaparnis, G. (2007). *Aukštasis mokslas ir studentai, turintys negalę: būklės ir galimybių tyrimas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Ruževičius, J. (2007). Studijų kokybės vadybos sistemų tyrimas. *Ekonomika*, 80, 51–69. <https://doi.org/10.15388/Ekon.2007.17635>
- Ruževičius, J., Daugvilienė, D., Serafinas, D. (2008). Kokybės vadybos taikymo aukštosiose mokyklose įžvalgos. *Viešojoji politika ir administravimas*, 24, 99–113.
- Samalavičius, A. (2010). *Universiteto idėja ir akademinė industrija*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Savickienė, I. (2005). *Universitetinių studijų kokybės vertinimo sistemos projektavimas*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Slaughter, S. A., Rhoades, G. (2004). *Academic Capitalism and the New Economy: Markets, State, and Higher Education*. Johns Hopkins University Press.
- Sorbonne Joint Declaration. (1998). Prieiga per internetą: https://eha.info/media.eha.info/file/1998_Sorbonne/61/2/1998_Sorbonne_Declaration_English_552612.pdf [žiūrėta 2025.06.25].

- Spiriajeviėnė, I. (2015). Neįgalųjų studijos aukštojoje mokykloje kaip socialinio dalyvavimo ir karjeros išraiška. *Regional formation and development studies: journal of social sciences*, 2, 78–88. <https://doi.org/10.15181/rfds.v15i2.1087>
- Spurga, S., Žalėnienė, I. (2021). Universitetų institucinės autonomijos įgyvendinimo iššūkiai Lietuvoje. In A. Tvaronavičienė, J. Miliuvienė, J. Večerskytė, E. Bilevičiūtė, T. Birmontienė, I. Deviatnikovaitė, E. Jarašiūnas, G. Mesonis, M. Vainiutė, J. Zajančkauskienė (red.). *Konstitucija ir teisinė sistema. Liber Amicorum Vytautui Sinkevičiui* (pp. 443–469). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Strathern, M. (2000). *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics and the Academy*. Routledge.
- Stražinskaitė, D. (2014). Kaip konstruoti universitetinę studijų programą mokymosi paradigmoje? *Pedagogika*, 114(2), 32–41.
- Stulpinaitė, J. (2012). Studijų programos tikslas ir numatomi rezultatai: Savianalizės aspektas. *Studijos šiuolaikinėje visuomenėje*, 3(1), 214–226.
- Suspitsyna, T. (2012). Higher Education for Economic Advancement and Engaged Citizenship: An Analysis of the U.S. Department of Education Discourse. *The Journal of Higher Education*, 83(1), 49–72.
- Šarupičiūtė, J. (2018). *Aukštojo mokslo institucijų reitingų funkcijų poveikis universitetų reputacijai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Šileika, A., Tamašauskienė, Z. (2005). Funding of higher education in Lithuania in the context of foreign experience. *Ekonomika: Mokslo Darbai*, 70, 66–82. <https://doi.org/10.15388/Ekon.2005.17422>
- Šontaitė-Petkevičienė, M. (2015). Corporate reputation management of higher education institutions: Disparities of stakeholders' approaches. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 74, 139–151.
- Tamašauskienė, Z., Rudytė, D. (2007). Distribution of costs of tertiary education between direct beneficiaries and society. *Inžinerinė ekonomika*, 3, 17–24.
- Tamašauskienė, Z., Šileika, A., ir Smolenskienė, F. (2008). Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo problemos ir jų sprendimo kryptys. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1(10), 175–185.
- Tamutienė, L. (2019). *Kokybės sampratos konstravimas aukštojo mokslo institucijoje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Tamutienė, L., Matkevičienė, R. (2018). Kokybės samprata aukštajame moksle: Kokybės kaip idėjos raiškos aukštųjų mokyklų strateginiuose dokumentuose analizė. *Information & Media*, 83. <https://doi.org/10.15388/Im.2018.83.1>
- Turčinskaitė-Andujar, A., Merkys, G. (2010). Assessing higher education quality in the context of conceptual confusion and methodological eclecticism. *Socialiniai tyrimai*, 4, 70–81.
- Urbanovič, J. (2013). Studentų segmentacija formuojant universiteto rinkodaros strategiją. *Viešojo politika ir administravimas*, 12(4), 663–676.
- van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. SAGE Publications.
- Veblen, T. (1918). The higher learning in America: A memorandum on the conduct of universities by business men. Hill and Wang. <http://www.ditext.com/veblen/veblen.html>
- Webb, J., Schirato, T., Danaher, G. (2002). Understanding Bourdieu. Sage Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446221488>
- Wodak, R., Fairclough, N. (2010). Recontextualizing European higher education policies: The cases of Austria and Romania. *Critical Discourse Studies*, 7(1), 19–40. <https://doi.org/10.1080/17405900903453922>
- Wodak, R., Krzyżanowski, M. (eds.) (2008). *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*. Palgrave Macmillan.
- Wodak, R., Meyer, M. (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9780857028020>
- Želvys, R. (2013). Lietuvos aukštojo mokslo studijų finansavimo politika: Istorinė raida ir „studento krepšelio“ modelio įdiegimo padariniai. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 31, 9–18. <https://doi.org/10.15388/ActPaed.2013.31.2519>

- Želvys, R., Akzholova, A. (2016a). Challenges of Applying Competence-Based Learning in Higher Education. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 36, 9–17. <https://doi.org/10.15388/ActPaed.2016.36.10051>
- Želvys, R., Akzholova, A. (2016b). Problems of Introducing a Competence Based Learning within the Context of Bologna Process. *Pedagogika*, 121(1). <https://doi.org/10.15823/p.2016.13>
- Želvys, R., Leišytė, L., Pekšen, S., Bružienė, R., Rose, A.-L. (2021). From Collegiality to Managerialism in Lithuanian Higher Education. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 46, 27–42. <https://doi.org/10.15388/ActPaed.2021.46.2>
- Žibėnienė, G. (2011). Studijų programų atnaujinimo Lietuvoje apžvalga: Studijų programos tikslų, studijų rezultatų formulavimo problematika ir tobulinimo metodiniai aspektai. *Pedagogika*, 104, 79–85.